

Заңнамашының қылмыстың заң баптарындағы санкция бойынша өзгерістер мен толықтыру бастамасына да қатысты бірсыпыра сын айтуға болады. Пенализация тұрғысынан байқалатын екі тенденцияны атап өтуге болады:

1) қылмыстық құқық бұзушылық түрін (қылмыстық теріс қылықтан қылмысқа) және қылмыс санатын ауыстыру (иерархиясына қарай);

2) санкциядағы жаза түрлерінің минимумы мен максимумдарын өзгерту, басым бөлігінде жазаны қатаңдату бағытында.

Қоғамның шыны бар, жалғаны бар, «сұраныстарын» қанағаттандыру мақсатында әралуан бастамалар бойынша заңнамашы қылмыстық заңдағы санкцияларды ұдайы қатаңдату бағытында өзгертуі аз емес. Мұндай бастамалардың салдарынан қазіргі таңда ҚК Ерекше бөлігінің санкцияларында отандық заңнама практикасы үшін айтарлықтай «экзотика» көрінетін «...он жеті жылға дейінгі...», «...он сегіз жылға дейінгі...» сынды шектер жиі кездеседі.

Қылмыстық заңнама нормаларының санкциясында жаза түрлерінің төменгі және жоғарғы шектерін қатаңдату бағытында өзгерістердің жиі болғанына қарай заңнамашы әу бастан-ақ қоғамдық қауіпті әрекеттердің қоғамдық қауіптілігінің дәрежесін анықтауға белгілі бір ұстанымының болмағанын немесе бұл мәселеге бұрынғы заңнама және құқық қолдану практикасын сол күйінде қабылдап, айтарлықтай «бейқамдық» танытқанын немесе ҚК Ерекше бөліміндегі санкциялардың анықталуына ревизия жасауға жеткілікті назар аудармағанын куәландырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 маусымдағы Қылмыстық кодексі (қолданыстағы редакциясында) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

2. Чухвичев Д.В. Законодательная техника. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция». – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 415 с.

3. Леоненко Н.Т. Законодательная техника. Учебное пособие. – Новосибирск, 2015. – 276 с.

4. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшеуту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000292#z237>

5. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы адам құқықтары, жазаны орындау, сондай-ақ азаптау мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас түрлерінің алдын алу мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 17 наурыздағы Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000212#z41>

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ШЕШІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТАБИҒАТЫ

Абзалбекова М.Т., з.ғ.м., Қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті.

Қылмыстық іс бойынша іс жүргізу белгілі бір іс жүргізу әрекеттерін жасаумен және олардың нәтижелері бойынша нақты шешімдер қабылдаумен байланысты. Заң шығарушы іс жүргізу шешімін сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы қабылдаған шешім ретінде анықтайды. Бұл ретте, қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде заңдылық қағидатына арналған ҚР ҚПК 8-бабында, соттың ұйғарымдары ерекше атап көрсетіледі.

Тергеушінің, прокурордың және соттың қылмыстық сот ісін жүргізудегі қызметі әрдайым белгілі бір шешімдер қабылдаумен байланысты. Шешімдердің түрлері, мазмұны, олардың құқықтық және гносеологиялық табиғаты туралы кеңес заң әдебиетінде осы проблеманы бірінші кешенді зерттеу болып табылатын осы жұмыс туралы баяндалады. Шешімдердің жекелеген түрлерінің ерекшеліктерін қарастыра отырып, автор олардың әрқайсысына қандай талаптар қойылатынын, олардың объективті және негізді болуы үшін қандай кепілдіктер бар екенін көрсетеді.

Судьяның, прокурордың, тергеушінің қаулылары. анықтаушының заңды, негізді және дәлелді болуы тиіс. Заңдылық қағидатының мазмұнын құрайтын аталған ережелердің маңыздылығы қылмыстық іс жүргізу органдарының іс жүргізу қызметінің қылмыстық атасы бойынша шешім қабылдау және шығару сияқты жоғары талаптары туралы айтуға мүмкіндік береді. Бірінші сатыдағы соттың қылмыстық процесс шеңберіндегі қызметі тиісті шешімдер қабылдауға және шығаруға сөзсіз байланысты. Бұл ретте бірінші сатыдағы сот өкілеттіктерінің көпшілігінің ерекшелігі тек сотқа ғана құқылы айрықша шешімдер қабылдау мен шығаруда көрінеді. Заңдылықты нығайту, қылмыстылықпен күрес жүргізу барысында құқыққорғау органдары процестік шешімдер шығаруды жүзеге асырады. Қылмыстық сот өндірісінде қабылданатын шешімдер - ҚР ҚПК көрініс тапқан шешімдердің әлеуметтік тағайындалуы мен оның орындалуының құқықтық құралы болып табылады. Әдетте, қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдердің маңыздылығы туралы сөз қозғағанда қабылданған шешімдердің заңдылығы мен негізділігі, уәжділігі айтылады.

Осыған байланысты бірінші сатыдағы сот шешімдерінің негізділігін талап ету қылмыстық істер бойынша елеулі мәнге ие, өйткені ол нақты фактілермен, дәлелдермен расталу тұрғысынан соттың іс жүргізу қызметінің қорытындыларын сипаттайды. Бұл талап соттардың өз шешімдерінде Қазақстан Республикасының атынан жеткілікті дәлелдемелер негізінде қылмыс жасаған адамдарды кінәлі деп тануға және оларды жазалауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ сот қабылдаған шешімдерінің негізділігі мен қылмыстық сот ісін жүргізу мақсатын табысты орындау арасындағы қазіргі бар тікелей тәуелділік туралы атап өту қажет. Аталған мәселе бірінші сатыдағы сот шешімдерінің негізділігі проблемасын зерделеудің өзектілігі мен практикалық маңыздылығын куәландырады. Кез келген құқықтық шешім С.С.Алексеевтің айтуынша басқарушылық сипатта болады. Құқықты қолдану қатаң арнайы мақсаттарды иеленетін өзіндік басқарушылық қызмет. Ол заңдық нормалардың жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге және қажет болған жағдайларда жекелеген қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған [1:45].

Заңдық істердің шешімдері әлеуметтік табиғаты бойынша «басқарушылық шешім» ретінде сипаттала алады. Басқа да басқарушылық шешімдер сияқты құқықтық шешімдер басты, құқыққолданушылық қызметтің звеносы ретінде анықталады. Шешім басқарушылық деп аталады, егер де ол әлеуметтік жүйе үшін әзірленсе, іске асырылса белгілі бір мақсаттарды шешуге бағытталса. Шешім шығару теориясы мен тәжірибесінің қазіргі заманғы даму кезеңі қылмыстық сот өндірісінде шешетін мәселелерінің едәуір өзгеруімен және күрделінуімен сипатталады [2:89]. Қабылданатын процессуалдық шешімдердің сапасына қойылатын талаптар елеулі түрде көтерілді, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың жұмысындағы күрделі жағдайларға жылдам әсер етудің қажеттілігі туды.

Қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдер процестік қызметтерді, соның ішінде қандай да процестерді жүргізу, тергеу, анықтау, үйлестіру мен бақылау бойынша, орындаумен байланысты. Бұл шешімдер анықтама, қаулы, үкім және т.б. түрде іске асырылады.

Қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдердің әлеуметтік мәні – процеске қатысушыларының барлығының өзара әркеттесуіне жету мақсатымен атқарушылардың басқару механизмінде жатыр [3:57].

Процесуалдық шешімнің өзінде немесе оны әзірлеу мен іске асыру процесінде адамның қажеттіліктері мен мүдделері, уәждері мен ынталары, ережелері мен құндылықтары, қауіптері мен үрейлері есепке алынуы керек. Шешімнің әлеуметтік мәні жалпы мақсатында көрінуі қажет. Әлеуметтік бағдарсыз қабылданған шешімдер формальдық мәнінің әсері

басым сипатқа ие болады және оның басты мақсаты қылмыстық процестің мақсатына заңсыз жолдармен жету болады.

Зандық әдебиеттерде шешімдердің әлеуметтік маңызы бір немесе бірнеше әлеуметтік мақсаттарға жету үшін жеке дара немесе алқалы түрде алдын ала ойластырылған, мүмкін болатын мінез-құлық ережелерін таңдап алу.

Шешімнің әлеуметтік маңыздылығының басқа да анықтамалары бар. Дегенмен де барлық анықтамаларда нақты мақсатты, сол мақсатқа жету құралдарын қамтитын бірнеше нұсқалардың ішінен тиісті мінез-құлықтың (қызмет) анықтаудың қажетті ерікті, саналы таңдалынуы туралы айтылады.

Қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстық процессуалдық – құқықтық сұрақтарды анықтайтын көптеген іс жүргізушілік шешімдерді қарастырады. Мұндай актілерде іс үшін заңдық маңызы бар мән-жайлардың бар немесе жоқ екендігіне қатысты белгілі бір құқықтық әрекеттерді жасауға қатысы бар сұрақтарға жауап беріп ғана қоймайды, сонымен қатар нақты анықталған әрекеттерді жасау туралы шешім қабылданады. Сәйкесінше процессуалды-құқықтық шешімдер келесі сұрақтарға «не қалыптастырылды» және мақсатқа жету үшін «қалай әрекет ету керек» деген сұрақтардың жауаптарын береді.

Бір процессуалдық акт бірнеше процессуалдық, материалдық құқық сұрақтарын қамтуы мүмкін. Қабылданатын шешімдердің заңдылығы мен негізділігі тергеуші, прокурор мен соттың қойылған әрбір сұрақтарға жауап берулерімен байланысты Лупинская П.А. атап айтқандай шешім шығарудың әлеуметтік және заңдық жағы құқықтық нормаларды жүзеге асырудың ұйымдастырумен ғана байланысты емес, сонымен қатар мемлекеттік-биліктік функцияларды атқарумен байланысты биліктік құқықтық реттеудің жаңа сапалы элементтерімен қамтылады[4:17]. Қылмыстық іс жүргізуде бұл құқыққорғау органдарының арнайы қызметімен анықталады. Тек сот, прокурор, тергеуші мен анықтау органдары құқық нормаларын қолдану арқылы оларға жаңа көрініс береді. Қылмыстық процесс шешімдерін қабылдауға жүйелік тұрғыдан қараудың, пайда болған проблемаларды шешудің жүйелілігін сақтаудың зор маңызы бар. Әрбір жаңа шешім алдыңғы шешімдерді өрістету үшін қабылдануы, сөйтіп бірыңғай процестік міндеттерді кезең-кезеңімен орындауды қамтамасыз етуі тиіс. Процестік шешімдердің маңызды талаптарының бірі – мақсаткерлік. Шешім құқыққорғау органдарының мақсатын, басты міндеттерін білдіреді, кез келген жұмысты тікелей орындаушыларға берілетін тапсырмаларды айқындайды. Іс бойынша қорытынды шешімдері бірнеше мақсатты айқындайды.

Шешімдер қабылдау лауазымды тұлғалардың кез келген қызметінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, оның ішінде басқару процесінің негізгі базасы болып табылады. Шешімдерді әзірлеу және қабылдау әрбір ұйымда оның қызметінің сипаты мен ерекшелігімен, ұйымдық құрылымымен, қолданыстағы коммуникация жүйесімен айқындалатын ерекшеліктерді ескере отырып жүзеге асырылады. Дегенмен, шешім қабылдаудың кез келген процесіне тән, ол қай жерде жүзеге асырылмаса да, базалық негіз болып табылатын, кез келген ұйымда әзірлеу және шешім қабылдау технологиясын қалыптастыратын жалпы ережелер бар. Бұл ережелер шешімдер қабылдаудың жалпы теориясын, оның ішінде басқару саласында қалыптастырады.

Қылмыстық іс жүргізу шешімдерін неғұрлым егжей-тегжейлі түсіну үшін, біз қылмыстық іс жүргізу шешімдері үшін бастапқы көз және базис ретінде шешім қабылдаудың классикалық теориясына жүгінуіміз керек. Шешім қабылдау теориясы-құқықтану, статистика, математика, менеджмент ұғымдары мен әдістерін қамтитын зерттеудің ерекше саласы, экономикалық және психологияны, адамдардың әртүрлі түрдегі міндеттерді шешу жолдарын заңды таңдау және мүмкін болатын шешімдерден ең тиімді іздеу тәсілдерін меңгеру мақсатында. Қылмыстық іс жүргізу шешімдері өз мәні бойынша басқарушылық шешімдер болып табылады, сондықтан басқарушылық шешімдерді қабылдау теориясының ережелері оларға айтарлықтай көлемде қолданылады.

Кез келген процестік шешімдер әділ болуы, яғни шешімді қабылдаған кезде істің нақты жағдайы ескерілуі тиіс. Сонымен қоса кез келген іс жүргізушілік шешімі дәйекті болғаны

жөн. Қылмыстық сот өндірісінде қабылданатын шешімдер жан-жақты болуы, яғни процестік мәселелерімен қоса әлеуметтік сипаттағы мәселелердің де шешілуін қамтуы тиіс.

Кез келген шешім, ол ауызша, мейлі жазбаша түрде қабылданса да, дәл нақты, айқын, дәлелді болуы толық қамтылуы, әрі кімге арналғаны дәл көрсетілуі тиіс. Шешімде тапсырманың мәні, оның көлемі, мерзімі, жүзеге асыру әдісі, сондай-ақ орындауға жауаптылар көрсетуі міндетті болып табылады. Шешім қабылдау процесінің интуитивтік, пайымдауға негізделген немесе процестік нысандық сипаты болады. Интуитивтік шешім – бұл бір нәрсенің дұрыстығын сезуге негізделген таңдау. Мұндайда шешім қабылдайтын адамдар әрбір балама варианттарға «келісу» және «қарсы болу» жағын қарастырып жатпайды. Мұны адамның өз таңдауы біледі. Пайымдауға негізделген шешім – бұл білімге немесе жинақталған тәжірибеге негізделген таңдау. Бұрынғы ұқсас жағдайларда не болғанын біліп, нақты жағдайда балама варианттардың нәтижесін болжалдау үшін білімін пайдаланады. Сөйтіп, ол бұрынғы жеткен табысы бойынша балама варианттарды таңдайды. Процессуалдық нысан - заңмен белгіленген қылмыстық іс жүргізудің тәртібі деп түсіндіріледі. Яғни, процессуалдық нысан ұғымы қылмыстық іс жүргізудің сыртқы бейнесі, көрінісі дегенді білдіреді. Процессуальдық нысанның ішкі құрылымы қылмыстық іс бойынша заңға сәйкес орындалатын іс-әрекеттердің жиынтығынан тұрады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қабылданатын шешім заңда көзделген – қаулыларда, анықтамаларда, үкімдерде және басқа да нысанда өзінің сипатын білдіреді. Заң шешімді білдіретін құжаттың мазмұнын және нысанын анықтайды.

Құжат нысаны қылмыстық сот ісін жүргізу (рәсімдері) нысанының негізгі бөлігі болатын шешімді білдіреді.

Шешім біріншіден құқығын қолданатын адамның санасында жетіледі, ресми мәні және тиісті нысаны бар нақты жазбаша құжатта іске асырылады. Шешім нысаны ретінде құжат заңды екенін мойындау үшін шешімнің мазмұнына жауап беруге тиіс құқықтық және адамгершілік талаптармен тығыз байланысты.

Қазіргі заманғы процесс жалпы ең алдымен жеке бас мүдделерін қорғау үшін құрылған, бұған біздің мемлекетіміздің әлеуметтік сипатын (яғни мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағыттылығын оның ішінде әрі қылмыстық процес саласында) нақтылайтын ҚР Конституциясының 1 бабы дәлел. Процессуалдық сұрақтар бойынша шешімдер құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына әсер ететін заңдық факт болып табылады, мұнда субъектілер өз құқықтарын жүзеге асыру процессуалдық қызмет етеді.

Логикалық жағынан шешім қабылдаудың механизмі анықталған алгоритмдік бағдарлама болуы мүмкін.

Сонымен, қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдердің әлеуметтік-құқықтық негіздері шешімдерді қылмыстық процестің мақсаттарына жетудің маңызды факторы ретінде қарастыруда жатыр.

Қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдердің құқықтық табиғаты құқық қолдану үрдісінде қабылданатын барлық шешімдер мемлекеттік-құқықтық сипатқа ие болады, олардың орындалмауы мемлекеттік мәжбүрлеу механизмін іске қосылатындығын білдіреді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 2. Свердловск, 1973.-327 с.
2. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественно-го порядка. М.: Юрид. лит., 1972. - 213 с.
3. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. Киев, 1984. - 127 с.
4. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, со-держание и формы. М.: Юрид, лит., 1976. - 167 с.